

QIYOSIY TAHLIL RUS VA O‘ZBEK TILLARIDAGI PEJORATIV BIRLIKLARNING (BADIY ADABIYOT MANBALARI ASOSIDA)

*Termiz davlat universiteti
Rus tilshunosligi kafedrası dotsenti
Zaripova Matluba Kulfidinovna*

Annotatsiya

Maqolada rus va o‘zbek tillaridagi peyorativ birliklarning leksiko-semantik xususiyatlari badiiy adabiyot materiallari asosida ko‘rib chiqiladi. Salbiy baho ifodalash usullari solishtirma tahlil qilinadi, ikki tildagi peyorativ leksikaning umumiy va o‘ziga xos xususiyatlari aniqlanadi. Ayniqsa, peyorativlarning so‘z hosil qilish, semantik va pragmatik jihatları, badiiy diskursdagi funksiyalari alohida e‘tiborga loyiqdir.

Kalit so‘zlar: peyorativlik, leksika, baholilik, konnotatsiya, rus tili, o‘zbek tili, diskurs.

Аннотация

В статье рассматриваются лексико-семантические особенности пейоративных единиц в русском и узбекском языках на материале художественной литературы. Проводится сравнительный анализ способов выражения отрицательной оценки, выявляются общие и специфические черты пейоративной лексики в двух языках. Особое внимание уделяется словообразовательным, семантическим и прагматическим аспектам функционирования пейоративов в литературном дискурсе.

Ключевые слова: пейоративность, лексика, оценочность, коннотация, русский язык, узбекский язык, дискурс.

Abstract

The article examines the lexico-semantic features of pejorative units in Russian and Uzbek languages based on material from literary texts. A comparative analysis of the methods of expressing negative evaluation is conducted, and the common and specific features of pejorative vocabulary in both languages are identified. Special attention is paid to word-formation, semantic, and pragmatic aspects of pejoratives' functioning in literary discourse.

Keywords: pejorativity, vocabulary, evaluation, connotation, Russian language, Uzbek language, discourse.

Baholovchanlikni ifodalash muammosi zamonaviy tilshunoslikda muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, so‘zlovchining nutq obyektiga nisbatan salbiy munosabatini aks ettiruvchi peyorativ leksika alohida qiziqish uyg‘otadi. Badiiy adabiyotda peyorativ

birliklar muhim uslubiy funksiyalarni bajaradi: ular qahramonlar obrazini yaratishga, hissiy holatni yetkazishga va muallif pozitsiyasini ifodalashga yordam beradi.

Tadqiqotning dolzarbligi turli tizimli tillar — rus va o‘zbek tillaridagi pejorativ leksikani qiyosiy tahlil qilish zarurati bilan belgilanadi. Bu esa universal hamda milliy o‘ziga xos xususiyatlarni aniqlash imkonini beradi.

Pejorativlikning nazariy asoslari

Pejorativlik til birligining salbiy baho ifodalash qobiliyati sifatida ta’riflanadi. U quyidagi turlarda namoyon bo‘lishi mumkin:

leksik jihatdan mustahkamlangan (durak, podlets);

kontekstual (qahramon — istehzoli ma’noda);

so‘z yasovchi (knijonka, domishko).

O‘zbek tilida ham shunga o‘xshash salbiy rangga ega so‘zlar mavjud:

ahmoq (nodon odam),

yaramas (nopok, yomon kishi),

dangasa (erinchoq inson).

Rus tilida pejorativ leksika (adabiy manbalar asosida)

Rus badiiy adabiyotida pejorativlar qahramonlarni tavsiflashda keng qo‘llaniladi.

Misollar:

«U haqiqiy tentak edi» — to‘g‘ridan-to‘g‘ri salbiy baho;

«bechora odam» — mensimaslik ifodasi;

«bu yozuv hech kimga kerak emas» — natijani qadrsizlantirish.

So‘z yasovchi shakllar:

knijonka — mensimaslik ifodasi;

chelovechishka — kamsituvchi tavsif;

rabotyónka — ahamiyatni pasaytirish.

Metaforik pejorativlar:

«u — cho‘chqa»;

«haqiqiy kalamush».

Rus adabiyotida pejorativlik ijtimoiy va psixologik xarakter yaratishda faol qo‘llaniladi.

O‘zbek tilida pejorativ leksika (adabiy manbalar asosida)

O‘zbek adabiyotida ham pejorativ birliklar qahramonlarni tavsiflashda muhim rol o‘ynaydi.

Misollar:

ahmoq odam — nodon inson;

yaramas bola — tarbiyasiz bola;

dangasa yigit — erinchoq yigit.

Ifodaviy shakllar:

bachkana gap — ma’nosiz nutq;

pastkash odam — past, razil kishi;

bechora — kontekstga qarab kamsituvchi ma’no olishi mumkin.

Kontekstual pejorativlar:

«Zo‘r ekansan!» — istehzoli;

«Aqlli bo‘lib qoldingmi?» — masxara ohangi.

Metaforalar:

eshak — nodon odam;

it — qo‘pol salbiy tavsif.

O‘zbek tilidagi pejorativ leksika ko‘pincha madaniy me’yorlar va nutq odobi bilan chambarchas bog‘liq.

Qiyosiy tahlil

O‘xshashliklar:

har ikkala tilda leksik pejorativlar mavjud (durak — ahmoq);

metaforalardan foydalanish (hayvonlar orqali salbiy baho);

kontekstual pejorativlik keng qo‘llaniladi;

badiiy nutqda muhim rol o‘ynaydi.

Farqlar:

rus tilida suffiksial pejoratsiya rivojlangan (-ishko, -onka);

o‘zbek tilida leksik va kontekstual vositalar ustun;

o‘zbek nutqida salbiy baho ko‘pincha yumshatiladi;

madaniy obrazlar talqinida farqlar mavjud.

Badiiy adabiyotda pejorativ leksikaning funksiyalari

Pejorativ birliklar quyidagi funksiyalarni bajaradi:

xarakterologik — qahramon obrazini yaratish;

emotsional-ekspressiv — hissiyotlarni ifodalash;

baholovchi — muallif munosabatini ko‘rsatish;

pragmatik — o‘quvchiga ta’sir qilish.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, salbiy bahoni ifodalashning umumiy mexanizmlari mavjud bo‘lsa-da, rus va o‘zbek tillarida til tuzilishi hamda madaniy xususiyatlar bilan bog‘liq sezilarli farqlar ham bor. Pejorativlik badiiy ifodaning muhim vositasi hisoblanadi.

Adabiy manbalar asosida tahlil

Rus adabiyotidan A.P. Chexov («Semiz va oriq», «Ionych»), o‘zbek adabiyotidan Abdulla Qahhor («Qadrdon») va Abdulla Qodiriy («O‘tgan kunlar») asarlari tanlab olingan.

Rus adabiy matnida pejorativlik

Asar: A.P. Chexov, «Ionych»

Misollar:

«zerikarli shifokor» — salbiy baho;

«arzimas qiziqishlarga ega semiz odam» — kamsituvchi tavsif;
 «mayda-chuyda jamiyat» — umumiy salbiy xarakteristika.

Soʻz yasovchi shakllar:

chelovechishka — kamsitish;
 knijonka — qiymatni pasaytirish.

Metaforalar:

«u kresloda choʻchqadek yotardi»;
 «odamlar orasidagi kalamush».

Funksiyalar:

psixologik portret yaratish;
 muallif bahosini berish;
 oʻquvchiga taʼsir qilish.

Oʻzbek adabiy matnida pejorativlik

Asar: Abdulla Qahhor, «Qadrdon»

Misollar:

ahmoq yigit;
 yaramas bola;
 dangasa ayol.

Kontekstual:

«Zoʻr ekansan!» — istehzo;
 «Aqlli boʻlib qoldingmi?» — kinoya.

Metaforalar:

eshak;

it.

Funksiyalar:

qahramon xarakterini ochish;
 muallif bahosini ifodalash;
 hissiy taʼsir koʻrsatish.

Qiyosiy jadval

Leksika:

rus — chelovechishka, knijonka, choʻchqa
 oʻzbek — ahmoq yigit, yaramas bola, eshak

Soʻz yasalishi:

rus — suffikslar orqali
 oʻzbek — kontekst va kuchaytiruvchi birliklar

Metaforalar:

rus — hayvon va predmetlar
 oʻzbek — asosan hayvonlar

Kontekstual pejorativlik:

rus — bevosita tavsif

o‘zbek — ko‘proq istehzo va kinoya orqali

Xulosa

Har ikki til badiiy adabiyotda pejorativlikdan faol foydalanadi, ammo uni ifodalash vositalari farqlanadi. Rus tilida morfologik vositalar ustun bo‘lsa, o‘zbek tilida kontekst va madaniy omillar muhimroq rol o‘ynaydi.

Pejorativ leksika baholovchi, emotsional va xarakterologik funksiyalarni bajarib, badiiy matnda muhim stilistik vosita sifatida xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Vinogradov V.V. Rus tili frazeologiyasi. — M.: Vysshaya shkola, 1977.
2. Kunin A.V. Zamonaviy rus tili frazeologiyasi kursi. — M.: Drofa, 1996.
3. Teliya V.N. Rus frazeologiyasi: semantik, pragmatik va lingvokulturologik jihatlar. — M., 1996.
4. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. — M.: Akademiya, 2001.
5. Shanskiy N.M. Zamonaviy rus tili frazeologiyasi. — M.: Prosveshcheniye, 1985.
6. Apresyan Yu.D. Leksik semantika. — M.: Nauka, 1974.
7. Babkin A.M. Rus frazeologiyasi. — L.: Nauka, 1970.
8. Jukov V.P. Frazeologik birliklar semantikasi. — M., 1986.
9. Tixonov A.N. Rus tilining frazeologik lug‘ati. — M., 2003.
10. Ojegov S.I., Shvedova N.Yu. Rus tilining izohli lug‘ati. — M., 1999.

Lingvokulturologiya va madaniyatlararo muloqot bo‘yicha:

11. Ter-Minasova S.G. Til va madaniyatlararo kommunikatsiya. — M., 2000.
12. Karasik V.I. Til doirasi. — Volgograd, 2002.
13. Krasnyx V.V. Etnopsixolingvistika va lingvokulturologiya. — M., 2002.

O‘qitish metodikasi bo‘yicha:

14. Passov E.I. Kommunikativ o‘qitish metodi. — M., 1991.
15. Shchukin A.N. Rus tilini xorijiy til sifatida o‘qitish metodikasi. — M., 2003.
16. Zimnyaya I.A. Pedagogik psixologiya. — M., 2000.

O‘zbek tili va qiyosiy tadqiqotlar bo‘yicha:

17. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tili frazeologiyasi. — Toshkent, 1992.
18. Abdurahmonov G‘. O‘zbek tili grammatikasi. — Toshkent, 1996.
19. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi tarixi. — Toshkent, 2002.
20. Mahmudov N. O‘zbek tili leksikologiyasi. — Toshkent, 2010.